

ט"ו בשבט - חג צוחח

הייתם מדמיינים את יום חישוב המסים, אחד בינואר, כיום חגיגי במיוחד? כזה היה ט"ו בשבט במקורו: המשנה קבעה אותו לצורך חישוב המעשרות הנלקחים מפרי האילן, מעין יום מס-הכנסה לקביעת המעשרות על הפירות. את החגיגות שלו הוא ספח עם השנים, לבש צורה ופשט צורה, אולי בדומה לעץ המשתנה שוב ושוב עם עונות השנה.

מועד חמישה-עשר בשבט מוזכר לראשונה במשנה, המונה ארבעה ראשי שנים בלוח השנה העברי. ראש השנה לאילן הוא הרביעי שבהם, והיותו היום הקובע לגבי מיסוי פרי העץ משמעו שפירות שיניב העץ החל מט"ז בשבט יחושבו לצורך מעשר בשנה שלאחר מכן. ההלכה הקלסית לא קבעה ליום זה חיובים מיוחדים, כל שנאמר עליו בספר "שולחן ערוך" הוא שאין אומרים בו את תפילת התחנון ואין קובעים בו תענית. אבל במקום שבו ההלכה ענייה, עשירים הם המנהגים, המסורות והפרשנויות של היום. אדרבה, דווקא העדרה של הלכה פסוקה איפשרה לט"ו בשבט - ראש השנה לאילן - להתפתח ולהסתעף. עתה נמנה שבע תחנות בהתפתחות החג.

התחנה הראשונה עוד טרם כניסת בני ישראל לארצם, הם צו: "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג). ואולי עלינו להרחיק אף יותר, עד לתפקיד שניתן לאדם לפי סיפור הבריאה: "ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל (...). ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (בראשית ב, ט-יד). כאן אין מדובר עדיין במיסוי פרי האילן ולא מצוין תאריך כלשהו אבל כבר מוזכרת החובה "לעבדה ולשמרה", לטעת ולגדל עצי מאכל ולאפשר חיים על האדמה.

פייטנים ארץ-ישראלים חיברו נוסחים מפויטים של תפילת שמונה-עשרה למועדים מיוחדים ואותם אמרו (או שרו) במקום הנוסח הרגיל, פיוטים אלה נקראו קרובות. הנה קרובה מיוחדת לט"ו בשבט, שחיבר רבי יהודה הלוי בירבי הילל, שחי בארץ ישראל במאה התשיעית, ואשר נמצאה בגניזת קהיר. כל בית בקרובה זו הוא ברכה מברכות תפילת העמידה, חתימת הברכה היא החתימה המסורתית אבל גופם של בתי השיר מפתחים את רעיון הברכה בהקשר של ט"ו בשבט, ובכל בית שם של עץ או צמח לפי סדר הא"ב. כמנהג תפילות ארץ-ישראל, לפני חתימת הברכה מובא פסוק שנושאו הוא נושאה של הברכה. כאן מובאות שלוש הברכות הראשונות של פיוטו של הלוי לתפילת העמידה: "מגן אברהם", "גבורות" וקדושת השם".

אֲדָר נִזְדַּלִי יֵשַׁע פְּדִיל לְהַמְוִנִי
אֶגְזֹז יְפָרִיחַ לְמַעֲוִנִי
בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה לְאֵילָן
אֲמִץ אֲמוּנִי
"כִּי שָׁמַשׁ וּמִגֵּן הִ" (תהלים פד, יב)
בְּרוּךְ אַתָּה ה' מִגֵּן אַבְרָהָם.

בְּהִילֹ נְרוֹ יְאִיר לְנַחֲוִי
בְּרוּשׁ בְּהִיק נְהִיר לְפְדוּיִים
בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה לְאֵילָן
בְּרַחֵם גְּשָׁמִי תַחֲיֶה לְאַרְץ הַחַיִּים
"כִּי מִצְּאֵי מִצְּאֵי חַיִּים" (משלי ח, לה)
בְּרוּךְ אַתָּה ה' מִסִּיחַ הַמַּיִם.

גְּדֹל וּמְהוּלָּל וְרַם עַל כָּל אֵל
גְּפוֹן מְשׁוּלָּה כְּרַם אֵל.
בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה לְאֵילָן
גְּבַר שְׁשׁוֹן בְּאוֹמְרֵי אֵין כָּאֵל
"כִּי גְדוֹל בְּקֶרְבָּךְ קְדוּשַׁתְּךָ אֵל" (ישעיהו יב, ו)
בְּרוּךְ אַתָּה ה' הָאֵל הַקְּדוֹשׁ.⁷⁷

התחנה השנייה במשנה אנו פוגשים לראשונה את המונח "ראש השנה לאילן":

ארבעה ראשי שנים הם:

באחד בניסן, ראש השנה למלכים ולרגלים.

באחד באלול, ראש השנה למעשר בהמה; רבי אלעזר ורבי שמעון אומרין, באחד בתשרי.

באחד בתשרי, ראש השנה לשנים לשמיטים וליובלות, ולנטיעה ולירקות.

באחד בשבט, ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי; בית הלל אומרין, בחמישה עשר בו.

(משנה ראש השנה א, א)

כמו במקומות רבים, גם כאן, בעניין ראש השנה לאילן, יש מחלוקת בין בית הלל לבית שמאי, והפעם לגבי המועד המדויק שלו. כרגיל, שיטתו של הלל – יום חמישה-עשר בשבט – היא שנקבעה. חז"ל קבעו "מתנות עניים", לקט, פאה ושכחה, מסים שהוטלו על בעלי האדמות והנכסים. מטרת המסים הללו היא שיתוף כל העם, גם מי שלא היו להם אדמות משל עצמם בתנובת הארץ. ועל כן ראש השנה לאילן, המועד לחישוב שנת המעשרות, מקדם מטרות של צדק חברתי.

התחנה השלישית אחרי חורבן בית המקדש וכאשר רוב עם ישראל לא דר עוד בארצו, הפך ט"ו בשבט ליום המציין את הקשר לארץ ישראל. אכילת פירות הייתה דרך להתקשר אל הארץ, אל טעמיה ומרקמיה. יהודים בתפוצות השתדלו לאכול מפירות ארץ ישראל ביום הזה ולהביע את געגועיהם וכמיהתם לארץ.

פיוטים מיוחדים נכתבו בארץ ישראל לכבוד ט"ו בשבט (ראו דוגמה בצד). הפיוטים הללו מלמדים על הרצון להקנות לראש השנה לאילנות אופי חגיגי ולציינו בתפילה, גם אם הוא עדיין לא היה חג ממש. ביטוי לרחשי הדורות נתנה נעמי שמר בשירה, שבו אישה השרויה בעיר מושלגת מתארת את געגועיה לאהובה שיצא למסע אל ארץ ישראל, אל "ארצות החום". השיר מבטא את המרחק המוחשי של יהודי התפוצות מארץ ישראל, ואת תשוקתם לחוש את טעמה באמצעות אכילת פירותיה, שהרי "ובתוך הפרי כל געגועי"⁷⁸.

ספר "חמדת ימים", נדפס לראשונה באיזמיר בשנת 1731 ובו סדר ט"ו בשבט שתיקנו המקובלים. זהות מחברו אינה ידועה, ויש שחשדו בו שהוא קרוב לחוגי שבתאי צבי. כך או כך, סדר ט"ו בשבט שמוצא בו השפיע על סדרי המקובלים. הנה חלק מהתפילה שאותה יש לומר לפני אכילת הפירות:

~

ומפרי מעשיך תשבע הארץ לאכול מפריה ולשבוע מטובה להחיות בהם נפש כל חי מן הכח הרוחני אשר בהן מפרי פי מלאכיך הקדושים הנוטרים את פריו, וממנו פרייך נמצא שכר פרי הבטן להחיות ולזון את הגוף והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה (...)

ויהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שבכח סגולת אכילת הפירות שנאכל ונברך עליהן עתה ואשר נהגה בסוד שורשיהן, יתעוררו שרשיהן העליונים אשר המה תלויים במשפיע עליהן שפע רצון ברכה ונדבה, וגם הממונים והמשטרים עליהן יתמלאו מעוז שפע הדרן לשוב שנית להגדילם ולהצמיחם מראשית השנה ועד אחרית השנה לטובה ולברכה ולחיים טובים ולשלום, וקיים לנו את הדבר שהבטחנו על ידי מלאכי חוזך וגערתי לכם באוכל ולא ישחית לכם את פרי האדמה ולא תִשָּׁקַל לכם הגפן בשדה אמר ה' צבאות (חמדת ימים ג, יד).

עוד מורה "חמדת ימים" להגות בסוד שורשו של כל אחד מהפירות קודם אכילתו, כי בכוח הדיבור לעורר את הכוחות העליונים ולעוררם.

התחנה הרביעית היא התיקון שהתקינו מקובלי צפת, תלמידיו של האר"י, במאה השש-עשרה. לפי תורת הקבלה, העולם התקלקל בעקבות חטא אדם הראשון והגירוש מגן עדן. המקובלים קיבלו על עצמם לתקן את הקלקול באמצעות טקסים שחידשו, ובכלל זה תיקון ט"ו בשבט. בלילה זה מבקשים המקובלים להתקרב אל גן העדן, לטעום מפירותיו ולתקן את אילנותיו הפגומים. המקובלים הורו על אכילת פירות שונים וחילקו אותם לשלושה סוגים: פירות שקליפתם נזרקה ותוכם נאכל, כמו רימונים ואגוזים, והם מייצגים את עולם העשייה, הנמוך שבין העולמות לפי קבלת האר"י; פירות שגרעיניהם אינם נאכלים, כמו זיתים ותמרים, והם מייצגים את עולם היצירה; וגבוהים מכולם הפירות הנאכלים בשלמותם, כמו ענבים ותאנים. פירות אלה מייצגים את עולם הבריאה הגבוה יותר והקרוב אל עולם האצילות. החידוש של המקובלים הוא מעצם כך שהקנו לט"ו בשבט משמעות תיאולוגית-קוסמית; באמצעות סדרה של טקסים דתיים הם כיוונו לתיקון העולם כולו.⁸⁰

לאחר ישיבתה הראשונה של הכנסת הראשונה בט"ו בשבט תש"ט (14 בפברואר 1949) פירסם נתן אלתרמן במדורו "הטור השביעי" את השיר "עם כנסת ראשונה". להלן כמה בתים ממנו:

שם עֲפִיקָה לָךְ נַפְוּ, עַל "הַפְּנִקְסָה" נִקְרָאת.
אֶךְ כְּמוֹ חֲצוּצְרֶת רוֹנְנָה
כִּי מְקַיֵּעַ (וְאֵל ?חֶשֶׁב לָךְ לְחֶטְא...)
גַּם הַשֵּׁם הַלּוֹעֵז "אַסְפָּה מְכוֹנְנָה" [...].

כִּי! לֹא פַעַם פְּקוּמִי לְמִלְאֶכֶת הַדּוֹר
חֲשׂוּפֵת מְרַפְקִים כְּכוֹבֶקֶת...
...וּמְאִיזָה אֶשְׁנֵב-שְׁנַפְפֹּחַ אִיזוֹ דְרֹר
אֲזִי תְּבֹא אֶל הַיֵּכַל הַפְּנִקְסָה.
וּבְעוֹפָה ?לוֹוִיָּה צִירִים גְּמֵבֵט
וְרַבִּים לֹא ?דְּעוּ כִּי אֶל-הַנְּהָה
הִיא הַגִּיעָה יֵשֶׁר מְאוּחוֹ עֶרְב-שָׁבֵט
שְׁאִי-פַעַם סָעַר מְעֻלִינוּ.⁷⁹

התחנה החמישית חוגגת את חזרתם של היהודים לארץ ישראל בראשית הציונות. המורים והמורות ניתבו את ט"ו בשבט להיות חג הנטיעה והפרחת השממה. באמצעותו הם ביקשו לנטוע את עצמם באדמתם ולא עוד לרחף חסרי שורשים כמו היהודי בתמונותיו של מארק שאגאל. ההיסטוריון והמורה, הרב זאב יעבץ, קיים את טקס הנטיעות הראשון עם תלמידיו בבית הספר בזכרון יעקב בשנת 1890, שנים אחדות אחרי עלייתו לארץ. בשנה שלאחר מכן כתב בעיתון "הארץ" שטעם המנהג החדש הוא:

למען חַבֵּב את הנטעים אשר נטע ה' לאבותינו לשבוע מטובם ולהתענג מיופיהם,
יש לבית הספר לעשות יום-טוב את היום אשר נועד מימי קדם בישראל לראש
השנה לאילנות. לערוך בו במערכת ברוב חן והדר את העצים, הנטעים,
השושנים והפרחים, ככל אשר יעשו בארצות אירופא בראשון לחודש מאי.

מנהג זה התקבע בקרב המורים, ובשנת 1908 קבעה הסתדרות המורים את ט"ו בשבט כחג הנטיעות לילדים. ט"ו בשבט קיבל, אם כן, משמעות לאומית-ציונית. המשמעות הציונית של החג התעצמה כאשר ט"ו בשבט נבחר כיום ייסוד הכנסת.

התחנה השישית מרחיבה את ט"ו בשבט שוב מעבר לסיפור הלאומי אל עבר תכנים אוניברסליים ואל תיקון העולם כולו. החל בשנות השבעים של המאה הקודמת, אנשי איכות הסביבה החלו להזהיר מפני הסכנות הכרוכות בניצול כוחני והרסני של הטבע. יהודים השתמשו בשפה יהודית כדי לעורר את המחויבות לטבע, וסדרי ט"ו בשבט רבים החלו לשאת אופי אקולוגי. ה"יודי האקולוגי", שחיבר הרב מרדכי רותם, הוא דוגמה לשילוב של תכנים סביבתיים בסדרי ט"ו בשבט:

אָפּפּנו	את עולמך בערפל, עשן ופיח.
גַּבְּנו	אוצרות הטבע שקיבלנו בפיקדון.
גָּזְלוּנו	נופם של מרחבי רקיע בבנייה מכוערת.
דַּלְדְּלוּנו	את אוכלוסיית חיות הבר ברשלנותנו.
הַפְּרֵנו	את ברית האיזון בין האדם לטבע.
וּפְרֵנו	על איכות חיים ראויה לילדנו.
זְהַמְנו	ימים, אגמים ונהרות ברעל חמדנותנו.
חוֹרְרֵנו	את מעטפת האוזון החובקת עולמנו.
טַמְאֵנו	מקורות מים חיים במי שופכינו.
יַצְרֵנו	הררי אשפה וזבל בחצרנו ובמדבר.
פְּרָתָנו	יערות העד תמורת רווח קצר מועד.
לְכַלְכְּנו	אתרי טבע ונוף, חופים, נתיבות ופסגות.
מְשַׁכְּנו	את עתיד עולמך תוך אדישות וחוסר חזון.
נַצְלֵנו	עד תום את מחנות הטבע באנוכיותנו.
סַכְּנו	את קיום העולם בנשק גרעיני.
עַקְרֵנו	ציפורים ממחוזות קיננו וממסלולי נדידתן.
פְּצַעְנו	מדרונות הרים במחצבות אבן.
צַעְרֵנו	אותך ואת בריותיך בחוסר אחריותנו.
קַטְפְּנו	פרחי בר והם אבדו ואינם.
רְמַסְנו	ברגל רמה שדה וניר.
שְׂרַפְנו	עצי יער על מזבח שנאתנו.
תַּעֲשֵׂנו	במחיר איכות אוויר ומים.

ועל כולם אלוה סליחות, סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו – ניצלנו את אוצרותיך ולא שווה לנו. האר עינינו בנוכחותך בטבע, דבר לבנו במצוות שמירך עולמך, יחד לבבנו לקבל מגבלותינו ולמצוא את מקומנו בעולמך.⁸¹

כמו המקובלים, דאגתם של מגיני איכות הסביבה היא לעולם כולו. אלה ביקשו להשפיע בטקסיהם על העולמות הגבוהים בתיקונו של חטא אדם הראשון, ואלה עושים זאת באמצעות דאגה לעולם הזה. ועוד במגמה זו של תיקון קלקולים, בשנים האחרונות מציעים ארגונים שונים אירועים להגברת

הסולידריות בין שני העמים השוכנים על אדמה קשה ואהובה זו. מטרת אירועי נטיעה והבנה אלה היא לבטא מחויבות לכך שבמקום שיש בו עקירה, תהיה נטיעה, ובמקום של איבה תהיה הבנה.

אולי ניתן להוסיף תחנה נוספת, שביעית, בהתפתחות החג, זו המביאה את ט"ו בשבט מן הכללי ביותר אל האישי ביותר, ומעמידה את האדם במרכז. תחנה שעניינה תיקון עצמי. לאחרונה נשמעים פירושים שלפיהם כל שקורה בעולם או בטבע, יכול לשמש בבואה למצב הפיזי, הרוחני והרגשי של היחיד. אם בעבר היו דרשנים ומקובלים משווים את העולם ותופעותיו לאדם, כיום נעשית ההשוואה בכיוון הפוך. הטבע וכל תופעותיו מגויסים כדי להסביר את חוויית ה"אני" בעולם מבלבל. באחד מסדרי ט"ו בשבט שבהם השתתפתי הוסבר שהמיון לשלושת סוגי הפירות מייצג שלושה סוגי אנשים: פירות עולם העשייה, שקליפתם אינה נאכלת, מייצגים אנשים ונשים החוסמים את עצמם לסביבתם, אלה המתכנסים בתוך עצמיותם ואינם נפתחים; פירות עולם היצירה, שגרעיניהם אינם נאכלים, מייצגים את מי ש"בטן מלאה" להם בחוויות קשות מן העבר, טראומות ופגיעות שהם אינם יכולים לעכל או לבלוע. ואילו פירות עולם הבריאה, הנאכלים בשלמותם, מייצגים נשים ואנשים המתקשים להציב גבולות ומתרסים בפני המציאות. ההסבר הסתיים בכך, שבכל אחד מאיתנו יש משלושת סוגי הפירות, שלושת העולמות, וכולנו נקראים לתיקון.

*

כל אחת מהתחנות בהתפתחות ט"ו בשבט מוסיפה נדבך חדש למשמעיו הקודמים. וכך במהלך הדורות באו לידי ביטוי ערכים יהודיים שונים ומשלימים: מחויבות לצדק חברתי, לתיקון הקוסמוס וכן מחויבות לתיקון עצמי, להחייאת העם והמולדת ולעולם שבו אנו חיים.⁸² בליל ט"ו בשבט יתקיימו בארץ ובתפוצות אלפי סדרים שבהם משפחות, קהילות, בתי ספר ותנועות נוער ישירו, ילמדו, יטעמו ויציינו בצוותא את אהבת הארץ ופירותיה. המתכונת של סדרים אלו מושפעת מזו של תיקוני המקובלים, לעתים ללא המטען המיסטי שיש בהם, ומתוך שמוקנה להם צביון יהודי-ישראלי עכשווי. בבוקר יגחו זאטוטים ושתילים בידיהם לנטוע עצים ברחבי הארץ, ובפעולות ובשיעורים אין-ספור ידונו במחויבות שלנו לאדמה, לְעִבְדָהּ וּלְשִׁמְרָהּ.

יום חמישה-עשר בחודש שבט, מועד בלוח השנה העברי שבמקורו עסק בהיבטים טכניים של מסים ומעשרות, נטען במשמעויות דתיות עמוקות, ולבש ופשט צורה שוב ושוב לאורך הדורות. פירוש אחד של ט"ו בשבט אינו סותר את משנהו, התובנות תורמות זו לזו ומעשירות את החג. ט"ו בשבט הוא דוגמה ליצירתיות דתית ולחדשנות טקסית הנבנית לאורך הדורות נדבך על גבי נדבך.

